

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ УЯВИ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

У статті аналізується проблема формування творчої уяви у дошкільників, що мають фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення.

Ключові слова: фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення, дошкільники, творча уява, мислення.

В статье анализируется проблема формирования творческого воображения у дошкольников, что имеют фонетико-фонематическое недоразвитие речи.

Ключевые слова: фонетико-фонематическое недоразвитие речи, дошкольники, творческое воображение, мышление.

Стрімкий розвиток суспільства, прийняття нового державного стандарту загальної середньої освіти, необхідність реформації навчально-виховного процесу та зміни у світосприйнятті підростаючого покоління викликали психолого-педагогічні проблеми в становленні дошкільної освіти.

Як показує аналіз змісту базового компоненту дошкільної освіти в Україні, діяльність галузі нині підпорядкована концептуальним засадам філософії особистісного підходу до виховання й розвитку кожної дитини, розкриття її потенційних можливостей за умови визнання унікальної ролі дошкільного дитинства у формуванні особистості.

Базовий компонент дошкільної освіти скеровує педагогів, батьків на забезпечення кожному дошкільникові достатнього та необхідного рівня розвиненості, вихованості, життєвої компетентності, адаптованості та адекватної зорієнтованості в довкіллі, надання рівня стартових можливостей усім дітям перед початком шкільного навчання.

Отже, перехід дошкільної освіти від авторитарно-дисциплінарної до особистісно-орієнтованої моделі вимагає трансформації навчального змісту, методів та форм педагогічної роботи. Виходячи з загальних завдань дошкільної освіти, що передбачають соціально-моральний, емоційно-ціннісний, креативний розвиток дитини існує необхідність удосконалення змісту і спеціальної дошкільної освіти. На сучасному

етапі в спеціальній дошкільній освіті особливе місце займає логопедична допомога дітям, що мають мовленнєві вади [1].

Дослідження О. Гвоздевої, К. Державіної, Є. Радіної, М. Фомічової, А. Богуш, К. Крутій, С. Цейтлін щодо особливостей звуковимови дітей дошкільного віку засвідчують наявність у мовленні вихованців дошкільних навчальних закладів низки мовленнєвих помилок у звуковимові, граматичній і лексичній правильності мовлення, побудові зв'язних висловлювань, що дає підстави для зарахування їх до спеціальних груп при масових загальноосвітніх дошкільних установах.

Як зазначає В. Тарасун, корекційне навчання дітей із мовленнєвими порушеннями направлене на безперервне прогнозування та запобігання у них труднощів у навчальній діяльності шляхом інтенсивного розвитку їх психічних процесів та функцій [2].

Водночас, до числа основних завдань корекційно-педагогічної роботи в дошкільних закладах мають входити не тільки попередження мовленнєвих порушень, шкільної неуспішності та забезпечення ефективності навчально-виховного процесу, а й формування ціннісної орієнтації, творчої, комунікативної, пізнавальної активності дитини в усіх сферах її життєдіяльності.

Таким чином, мовленнєва підготовка дітей до шкільного навчання, врахування особистісно-орієнтовного підходу в логопедичній роботі, зумовили необхідність пошуку ефективних шляхів подолання мовленнєвих вад із максимальним використанням особистісного потенціалу кожної дитини для її всебічного розвитку та самореалізації.

Мета дослідження - проаналізувати існуючі на сьогодні підходи до вирішення проблеми формування творчої уяви у дошкільників із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.

Роботу виконано у відповідності до плану НДР кафедри фізичної реабілітації Сумського педагогічного університету імені А.С.Макаренка "Теоретико-методологічні і організаційно-методичні основи здоров'я, фізичної реабілітації і корекційної педагогіки".

Проблеми діагностики та корекції порушень при фонетико-фонематичному недорозвиненні мовлення (ФФН) висвітлені у численних дослідженнях вітчизняних вчених (О. Жильцова, Н. Жукова, Г. Каше, В. Коноваленко, О. Мастюкова, А. Нікашина, М. Савченко, Н. Серебрякова, Є. Соботович, Т. Туманова, Т. Філічева, М. Фомічова, Г. Чіркїна, М. Шеремет).

За дослідженнями Р.Є. Левіної, В.К. Орфінської, Ф.А. Рау, Є.Ф. Рау, М.Є. Хватцева, Л.Ф. Чистовича, Н.Х. Швачкіна, поєднання порушень вимови та сприймання фонем у дітей полягає у незавершеності процесів формування артикуляції та сприймання звуків, що відрізняються за акустико-артикуляційними ознаками [2].

Відтак, під час планування і проведення корекційних занять потрібно враховувати ці специфічні особливості мовлення дітей з ФФН. Організуючи з ними логопедичну роботу, доцільно:

- здійснювати індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням її вікових і психічних особливостей;
- забезпечувати позитивну мотивацію виконання завдань з метою підвищення ефективності корекційної дії;
- чергувати різні види діяльності;
- включати до занять тренувальні вправи з розвитку уваги, пам'яті, мисленневих операцій.

Незважаючи на те, що корекція фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення передбачає комплексний підхід у логопедичній роботі, здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що основна увага логопеда спрямовується, переважно, на подолання основного дефекту у даній категорії дітей, тобто на подолання вад фонетичної та недорозвитку фонематичної сторін мовлення (Н.С. Жукова, Л.Ф. Спірова, Т.Б. Філічева, Г.В. Чіркїна, А.В. Ястребова та ін.).

Корекційно-педагогічна робота щодо подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дітей проводиться за такими основними напрямками:

- розвиток слухової уваги, слухової пам'яті та фонематичного сприймання;
- удосконалення артикуляційної та загальної моторики, засвоєння артикуляційних вправ, що розвивають рухливість артикуляційного апарату;
- закріплення та автоматизація вимови звуків;
- закріплення, уточнення та активізація лексичного матеріала на заняттях з розвитку мовлення;
- закріплення граматичних категорій;
- формування діалогічної та монологічної форм зв'язного мовлення;
- закріплення навичок звукоскладового аналізу та синтеза;
- формування графічних навичок;
- розвиток пам'яті, уваги, мислення.

Водночас, незаперечним є той факт, що метою спеціальних логопедичних груп є не тільки виправлення існуючих мовленневих розладів, а й активне включення дітей до дитячого колективу, набуття ними соціального досвіду, розвиток творчих здібностей.

Отже, останнім часом більшість науковців радять активніше додавати до системи корекційно-педагогічної роботи з дітьми з ФФН, заняття з розвитку їх пізнавальних процесів, розширення знань про

довкілля, формування умінь застосовувати набуті навички у різних сферах трудової, суспільної та комунікативної діяльності [4, 6].

Як зазначають Г.А. Урунтаєва, Ю.А. Афонькіна, у дошкільників "формується вміння керувати власними психічними процесами, ставити мету щодо пізнавальної діяльності та контролювати її досягнення". Залучення їх до різних видів діяльності формують певні навички, вміння, здібності та особистісні якості. В цьому віці діти активні в пізнавальній діяльності та здатні правильно виражати свої думки завдяки мовленню.

Психологічним новостворенням дошкільного віку є здатність дитини до творчого вирішення проблем, що виникають у тій чи іншій ситуації життя. Будь-яке нове враження, будь-яке нове знання усвідомлюється дошкільниками через їх унікальний внутрішній світ і отримує свій колорит. У дитини формуються все нові, невизначені проблемні знання, створюючи ті незрозумілі горизонти пізнавального розвитку дітей, що на довгий час стають орієнтиром на шляху розвитку дитячого мислення та уяви.

Як зазначає С. Русова, дитині треба давати якнайбільше естетичних відчуттів - як природних, так і штучно-мистецьких, які розвивають не лише її естетичний смак, а і фантазію, наповнюючи її свідомість чудовими образами.

Н. Басіна, О. Сусллова наголошують на тому, що "природа дитини та природа мистецтва багато в чому є спільними, в першу чергу – чуттєвим аспектом пізнання." Дошкільники здобувають знання через тісний контакт з матеріальним світом, проектуючи свій чуттєвий досвід на колір, лінію, форму, звук та рухи "у маленької дитини всі канали сприйняття відкриті", необхідно лише допомогти їй пізнати та розкрити свій творчий потенціал [3].

За Л.С. Виготським, уява пов'язана із сприйняттям, мовленням та мисленням, що реалізуються через емоції, волю (обміркована ініціативність) та розвивають інтереси, здібності, комунікативні навички у дитини. Саме уява є основою формування унікальної творчої особистості.

Уява дошкільників характеризується певними особливостями, які слід враховувати у педагогічній роботі з ними. Такими особливостями дитячої уяви є передусім її жвавість, нестійкість і, водночас, надзвичайна яскравість образів, мимовільний характер їх появи, тісний зв'язок з почуттями дитини.

Слухаючи оповідання чи казку, дитина-дошкільник наче "бачить" героїв, бере участь у їх діях, вчинках, переживає разом з ними ряд почуттів. Високохудожня форма казки, сполучення в її змісті знайомого

і незнайомого, незвичайного, використання таких форм перетворення дійсності, як зменшення і перебільшення, збуджують уяву дитини.

Якщо в слуханні казок, оповідань найбільше актуалізується репродуктивна уява дітей, то в їх іграх зароджується і формується творча уява. З наявних у них уявлень про навколишнє життя діти створюють все нові й нові сполучення. При цьому, чим молодша дитина, тим більше її уява потребує опори на сприймання нею і використання в грі предметів, які наділяються новими значеннями відповідно до змісту гри.

У молодшому дошкільному віці тільки починає розвиватися так звана пасивна форма уяви, що характеризується спонтанним виникненням образів незалежно від бажання та волі дитини. Відтак, уява дошкільників компенсує їх недостатній життєвий досвід та практичне мислення через перенесення її абстрактних образів у реальне життя.

Старший дошкільний вік є сензитивним для формування фантазій та характеризується активізацією уяви через створення принципіально нового образу. Психологічною основою творчої діяльності старших дошкільників є позитивна уява, пов'язане з розвитком рольової гри, малювання, конструювання. В той же час без ціленаправленої педагогічної роботи творча уява носить більш відтворюючий характер, так як у старшому дошкільному віці дитина націлена на наслідування зразкам.

Для розвитку уяви дошкільника мова стає не лише джерелом даних, необхідних для створення багатьох і різноманітних нових образів, а й засобом об'єктивації створюваних образів, засобом спрямовування уяви, підпорядковування її певному завданню.

В процесі формування уяви у дітей велику роль починає відігравати загальний задум, словесно сформульований вихователем або колективом дітей, які беруть участь у грі. Словесно сформульований задум спрямовує уяву дошкільників і в інших видах діяльності: в малюванні, ліпленні, розповідях за малюнком, при прослуховуванні музики тощо, сприяючи тим самим, формуванню довільних рис в уяві.

Як зазначає Л.С. Виготський, поява у дітей дошкільного віку задуму означає перехід до творчої діяльності. У ранньому дитинстві дитина проходить шлях від дії до думки, у дошкільників вже розвивається здібність йти від думки до безпосередньої дії, втілювати свої задуми. Поява задуму пов'язана з розвитком творчої уяви.

Особливості використання образу складаються в побудові дій предметної діяльності та в подальшому доповнюються різноманітними елементами. Слово може включатися до цього процесу, викликаючи та фокусуючи ланцюг узагальнень. До процесу творчої уяви включається

специфічне поетапне планування дій, що призводить до ціленаправленої мовленнєвої творчості дитини (складання казок, розповідей) [1, 3].

О. Шахнарович відзначає, що у дошкільному віці, коли продовжують формуватися базові механізми мовленнєвої діяльності, провідним засобом відображення та генералізації є творча уява. Дитина оволодіває повним значенням слова по мірі розвитку в неї таких операцій, як аналіз, синтез, узагальнення. Проте, на початкових етапах розвитку мовлення, дитина орієнтується лише на уяву, власний життєвий досвід, тобто на емоційно-образні явища.

Л.С. Виготський, О.М. Дьяченко, Г.Д. Кирилова зазначають, що творча уява як інтелектуальна діяльність через створення та втілення нових образів, виникає та починає безпосередньо розвиватися саме в дошкільному віці. Творча уява – це самостійне створення нових образів, що складає основу творчої діяльності через можливість самовираження та розкриття особистісного потенціалу.

За В.Т. Кудрявцевим, творча уява є не тільки психічним новостворенням дошкільного віку, а й загальною властивістю свідомості, початковою "клітиною", з якої розвивається усе багатство суб'єктивного світу дитини. За допомогою творчої уяви створюються образи таких предметів та явищ, що ніколи раніше не сприймалися дитиною. Дитина представляє дійсність у образах, тим самим забезпечує можливість користуватися ними, має змогу регулювати власні емоційні відносини, пізнавальну діяльність.

Розвинена творча уява є обов'язковою ознакою творчого мислення дітей, початок якого пов'язаний з дошкільним періодом дитинства – сензитивним у формуванні творчої направленості особистості.

Дитина, яка виразно фантазує в одному виді діяльності, легко переносить цю якість на інші види діяльності, в своїх уявленнях перевтілює побачене та почуте в іграх, казках, малюнках (Л.С. Виготський, В.В. Давидов та ін.).

Як зазначає О.М. Дьяченко, творча уява – це "ніби той чуттєвий музичний інструмент, володіння яким відкриває можливості самовираження, вимагає від дитини знаходження та виконання власних задумів і бажань". За допомогою творчої уяви створюються образи таких предметів та явищ, що ніколи раніше не сприймалися дитиною. Дитина представляє дійсність у образах, тим самим забезпечує можливість користуватися ними, має змогу регулювати власні емоційні відносини, пізнавальну діяльність.

Науковці Н.Є. Веракс, Р.І. Жуковська вказують на необхідність формування уяви в творчому процесі, тому що не всі діти можуть зберігати на довгий час творчі здібності. Саме творчі ігри сприяють

переходу дитячої допитливості у цікавість; вихованню спостережливості, розвитку уяви, винахідливості, мислення, пам'яті, мовлення.

І.А. Медведєва описує специфічні особливості розвитку творчої уяви в процесі вивчення застосування казкових імпровізацій у роботі з дошкільниками. За словами вченої, багаторівневість просліджується у зверненні дітей спочатку до репродуктивної, потім - до репродуктивно-творчої, після - до творчої уяви [3, 5].

Різнобічне вивчення питання формування творчої уяви є особливо актуальним у зв'язку з пошуком методів та засобів корекції, виховання та навчання, направлених на формування пізнавальної активності та творчо-мовленнєвих здібностей у дітей дошкільного віку. Проте, питання щодо впливу уяви на мовленнєвий розвиток дітей вивчено недостатньо.

В.П. Глухов наголошує на необхідності використання творчої уяви в логопедичній роботі з дітьми, що мають мовленнєві вади, в тому числі із (ФФН). В дослідженні О.В. Солнцевої доведена можливість застосування гри-фантазування в роботі з дошкільниками із мовленнєвими порушеннями. Спочатку активність педагога є домінантною, потім активність учасників гри-фантазування врівноважується і, нарешті, активність дітей у вигадуванні історій стає вираженою в повній мірі [5].

Аналіз науково-методичної літератури показав, що творча уява у дошкільників із ФФН має ряд особливостей. По-перше, їх уява про предмети є неточною, практичний досвід недостатньо закріплюється та узагальнюється в слові, внаслідок чого запізнюється формування понять. По-друге, дошкільники із ФФН зазнають труднощів щодо створення нових образів, до сприймання переносного значення слів, до виконання творчих завдань (відтворення оповідання, розповідь щодо подій із власного досвіду тощо). По-третє, емоційні реакції, що є необхідними для творчого процесу, характеризуються у них маловиразністю мовлення, скованістю рухів, невпевненістю у собі [6].

Оскільки творча уява має тенденцію до згасання, то відсутність ціленаправленої роботи в цьому напрямку, як правило, призводить до дизгармонізації особистості дитини в цілому та не може бути використаною з метою корекції та розвитку мовленнєвих вмінь, навичок.

Отже, формуванню творчої уяви у дошкільників із ФФН сприяє застосування на логопедичних заняттях таких артпедагогічних технік, як робота з природними матеріалами, використання музики, рухів тіла, релаксаційні та медитаційні прийоми, ігрові психокорекційні вправи тощо.

З одного боку, за умови їх використання у логопедичній роботі вирішуються завдання щодо розширення у дітей знань щодо навколишнього світу, розвитку їх мовленнєвої творчості, вдосконалення психологічної бази мовлення. З іншого боку, при використанні вправ з формування творчої уяви, у дошкільників збагачується словник, розвивається виразність мовленнєвого висловлювання, діалогічне та зв'язне мовлення, комунікативні здібності.

Відтак, при плануванні логопедичних занять необхідно враховувати не тільки вікові можливості, а й необхідність розкриття творчого потенціалу дитини у взаємозв'язку з її мовленнєвою практикою шляхом організації корекційного творчо-мовленнєвого середовища. Це забезпечує не тільки творчі досягнення у різних видах діяльності (музичній, образотворчій тощо), але й сприяє повноцінній підготовці до шкільного навчання, підвищенню ефективності корекційно-розвивальної роботи з дітьми з ФФН.

Водночас, всі етапи формування творчої уяви як опосередкованої функції представляють собою лише можливості кожного віку, що в природних умовах реалізуються меншістю дітей. Творча уява дитини розвивається поступово, по мірі здобуття дитиною життєвого досвіду.

Відтак, в процесі формування творчої уяви у дошкільників з ФФН слід враховувати взаємозалежність розвитку творчих здібностей від внутрішньої потреби свідомого відображення якісних ознак об'єктів та поетапність формування розумових дій в залежності від творчих завдань та індивідуальних можливостей кожної дитини.

Розглянуті аспекти щодо формування творчої уяви у дошкільників із ФФН не вичерпують всіх питань корекційно-педагогічної роботи, але можуть вирішити проблему вдосконалення діяльності логопеда в умовах масового дошкільного закладу.

Таким чином, результати теоретичного дослідження дозволяють стверджувати, що подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дошкільників є більш ефективним за умови застосування вправ та ігор з формування творчого уявлення на логопедичних заняттях і практичного їх впровадження у режимні моменти всього корекційно-виховного процесу.

Список використаних джерел

1. Долинна О., Низьковська О. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку // Дошкільне виховання. – 2007. – № 3. – С. 3-4.
2. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2010. – 374 с.

3. Кожухина С.К. Путешествие в мир искусства: Программа развития детей дошкольного и младшего школьного возраста на основе изобразительности. – М.: ТЦ Сфера, 2002. – 192 с.
4. Лопатина Л.В., Серебрякова Н.В. Преодоление речевых нарушений у дошкольников. – СПб: Изд. РГПУ им. А.И. Герцена, Изд-во “Союз”, 2001. – 191 с.
5. Руденок Л.Н. Инновационный подход к формированию творческого воображения у дошкольников с речевыми нарушениями // Коррекционная педагогика. – 2006. – № 4. – С. 74-76.
6. Хрестоматія з логопедії / за ред. М.К. Шеремет, І.В. Мартиненко. – К.: КНТ, 2006. – 360 с.

Forming of creative fancy in children of preschool age with phonetic-phonematic underdevelopment of speech habits. The article analyses problem of forming of creative fancy in children of preschool age, which have phonetic-phonematic underdevelopment of speech habits.

Keywords: phonetic-phonematic underdevelopment of speech habits, children of preschool age, creative fancy, thinking.

Отримано 30.05.2011 р.